

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Тетяни Василівни Демірджі

«Розвиток ідентичності дитини в умовах прийомної сім'ї»,

представлене на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Актуальність дослідження розвитку особистості дитини, зокрема її ідентичності, в умовах прийомної сім'ї зумовлюється великою соціальною значущістю проблеми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та забезпечення їх особистісного розвитку. За даними ЗМІ, в Україні щороку сиротіють вісім-десять тисяч дітей і підлітків, причому ця кількість збільшилася за останні роки через військові дії на сході країни. Влаштування дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомні сім'ї є альтернативою утримання їх в інтернатних закладах, сама система яких, побудована вилученні дітей із соціуму, призводить до порушення їхніх прав, поглиблює ті психологічні травми, яких ці діти вже зазнали.

Саме сім'я, як найближче оточення, задовольняє потреби дитини у визнанні, прийнятті, захисті, емоційній підтримці й повазі. Якість задоволення цих базових потреб стає джерелом і умовою розвитку ідентичності дитини як базового особистісного утворення. Саме цим пояснюється актуальність і значущість дослідження Т.В.Демірджі, присвяченого вивченню особливостей розвитку ідентичності дитини в умовах прийомної сім'ї.

У дисертації чітко визначений науковий апарат дослідження – об'єкт, предмет і мету, що свідчить про належний рівень наукової підготовки дисертантки. Завдання дослідження цілком відповідають обраній проблематиці як у теоретичній, так і в емпіричній їх репрезентаціях. Добір авторкою методів і застосування комплексу діагностичних методик забезпечують досягнення й реалізацію поставлених у дослідженні завдань. Безперечними є наукова новизна дослідження та його практичне значення.

Дисертантка обґрунтувала психологічні умови розвитку ідентичності дитини, яка влаштована на державне утримання в прийомну сім'ю, розробила критерії цього розвитку, а також комплексну модель корегувального впливу, що передбачає психологічний супровід сім'ї, яка виховує прийомну дитину, з метою забезпечення особистісного розвитку дитини, зокрема розвитку її ідентичності.

Слід відзначити складність наукового дослідження в методологічному аспекті, оскільки розв'язання проблеми потребувало постановки не лінійних, а системних завдань, що дисертантці значною мірою вдалося реалізувати шляхом звернення до міждисциплінарних знань, зокрема в сфері права, а також системного аналізу явища, що вивчається, із застосуванням концепції інтерсуб'єктності як умови процесів інтеріоризації соціального досвіду взаємин дитини в процесі її вікового та особистісного розвитку. Побудована таким чином логіка дослідження знайшла своє відображення і в структурі дисертації. Обране методологічне обґрунтування процедури дослідження, на нашу думку, є оптимальним для розв'язання завдань, які були поставлені науковцем.

У першому розділі дисертації *«Теоретичні засади вивчення розвитку ідентичності прийомної дитини»* позитивної оцінки, на наш погляд, заслуговують наступні змістовні надбання: розкриття сутності психологічного феномену ідентичності та процесу її становлення в дитини, виокремлення особливостей розвитку ідентичності прийомної дитини, а також чинників, що зумовлюють ризики для її розвитку. Зокрема встановлено, що такими ризиками є порушення прихильності та деприваційні впливи, втрати і травми, насилля та експлуатація дитини дорослим, які зумовлюють нестабільність її психофізичного функціонування й особистісного розвитку, дискретність образу Я у часі та просторі, фрагментарність сприйняття власної життєвої історії.

На основі ґрунтовного теоретичного аналізу дисертанткою визначено умови для оптимального розвитку ідентичності прийомної дитини: наявність постійного значущого дорослого, цілісне сприйняття власної автобіографічної історії, відчуття дитиною безпеки та стабільності, визначеність життєвої ситуації, можливість волевиявлення та здатність до

рефлексії. Відповідно до цих умов виокремлено показники розвитку ідентичності дитини в різні вікові періоди – від народження до підліткового віку; особливості ідентичності прийомної дитини у віці від 4-х до 12-ти років стали предметом подальшого емпіричного дослідження.

Другий розділ *«Емпіричне дослідження розвитку ідентичності прийомної дитини від 4 до 12 років»* висвітлює загальну стратегію та етапи емпіричного дослідження. Представлено характеристику вибірки досліджуваних, переконливо обґрунтовано методичний інструментарій. Слід відзначити, що дисертантка творчо підійшла до розв'язання завдань констатувального дослідження, створивши авторську анкету «Значущі інші» та стандартизоване інтерв'ю, які дали можливість отримати додаткові дані про дитину, її сприйняття актуальної ситуації та власної історії. Це дозволило суттєво уточнити чинники, які впливають на розвиток ідентичності дитини, насамперед ті, що спричиняють ускладнення її розвитку. Також було використано пакет стандартизованих методик, які дали можливість отримати повні й різнобічні емпіричні дані щодо досліджуваної проблеми.

В результаті емпіричного дослідження виявлено особливості, що відрізняють процес розвитку ідентичності прийомних дітей, серед яких: недостатня усвідомленість свого тіла, ускладнений процес гендерної ідентифікації, деяке «відставання» розвитку провідної діяльності таких дітей.

Виявлено, що значною мірою проблеми у розвитку ідентичності прийомної дитини зумовлюються фактором множинності дорослих у її житті, що заважає сконцентруватися на значущій фігурі, яка виступає взірцем для ідентифікації. Факторний аналіз дозволив дисертантці обґрунтовано підтвердити негативний вплив розриву емоційно-значущих зв'язків дитини на процес розвитку її ідентичності, зокрема зниження рівня диференціації у випадку наявності в дитини досвіду ранньої сепарації та значної кількості її переміщень у заклади тимчасового влаштування. Певною проблемою, яку виявила пошукачка, є сприйняття дитиною стосунків у прийомній сім'ї як складних, незрозумілих і хаотичних та інтенсифікацію в неї компенсаторних

механізмів. Виявлені труднощі розвитку ідентичності прийомної дитини зумовили необхідність розробки корекційно-розвивальної програми.

У третьому розділі *«Психологічне забезпечення підтримки розвитку ідентичності дитини в умовах прийомної сім'ї»* обґрунтовано модель та програму корегувального впливу на розвиток ідентичності прийомної дитини, яка передбачає роботу психолога за різними напрямками: 1) з прийомними батьками з метою кращого розуміння ними емоційно-поведінкових реакцій прийомної дитини; 2) з самою дитиною з метою створення терапевтичного простору, який сприяє прийняттю дитиною минулого та отриманню нового досвіду стабільних та довірливих стосунків; 3) зі спеціалістами, котрі працюють з прийомними сім'ями, щодо здійснення ними психологічного супроводу особистісного розвитку прийомної дитини.

У розділі повно і різнобічно висвітлено етапи здійснення психологічного супроводу прийомної дитини. Емпірична перевірка розробленої програми корегувально-розвивальної роботи підтвердила її ефективність і практичну значущість.

На основі теоретичного аналізу та узагальнення отриманого емпіричного матеріалу Т.В.Демірджі робить висновки, які свідчать про досягнення мети й виконання завдань дослідження і є достатньо виваженими, логічними, достовірними, науково обґрунтованими й відповідають поставленим завданням. Викладені в авторефераті зміст і результати роботи відповідають і повністю відображають основні положення дисертації.

Підсумовуючи вищесказане, вважаємо, що дисертаційна робота Демірджі Тетяни Василівни є цікавим, завершеним дослідженням, виконаним на належному рівні, професійно відповідним, являє собою вагомий внесок у теорію й практику психологічної науки та є гідним доробком наукових знань з педагогічної та вікової психології.

Даючи в цілому високу оцінку дослідженню, слід водночас висловити деякі зауваження:

1. Враховуючи складність досліджуваної проблеми, її комплексність та

багатоаспектність, вважаємо, що робота виграла б від того, якби в теоретичній частині були чіткіше прописані базові поняття і категорії, зокрема «прийомна сім'я», «нормативний розвиток», «нормативні й ненормативні впливи», що додало б ґрунтовності, теоретичної виваженості роботі.

2. Рецензоване дослідження виконано з опорою на моделювання явища, що вивчається. Так, у першому розділі подано перелік показників нормативного розвитку ідентичності дитини та структурний опис самого явища, а в третьому авторка подає динамічну модель корегувального впливу на розвиток ідентичності прийомної дитини, яка демонструє перебіг процесу формування інтерсуб'єктності як здатності перебувати в емоційно-підтримуючих стосунках, що є основою розбудови власної ідентичності дитини. Водночас в тексті дисертації недостатнє пояснення ймовірних двох типів розвитку уявлень дитини про себе, а саме: власно-набутої дитиною ідентичності і підлаштованої під соціально-прийнятний образ, який їй транслиують прийомні батьки. Слід було б більш детально почути пояснення здобувачки.

3. Зустрічаються неточності при викладі емпіричного матеріалу дослідження. Зокрема, на с.9 автореферату вказано, що провідною діяльністю 88% прийомних дітей залишається гра, яка може виступати компенсаторним механізмом для подолання дериваційних впливів. Враховуючи вік досліджуваних дітей від 4-х до 12-ти років, такий прояв цілком природний для значної частини опитаних, отже, дисертантці необхідно було подати ці дані з урахуванням віку досліджуваних, що дозволило б диференціювати переважання гри в певної вікової групи вже як компенсаторний механізм. Таблицю 1 автореферату і відповідну таблицю в дисертації більш коректно було б назвати «Значущі відмінності розвитку ідентичності прийомних дітей та дітей контрольної вибірки».

4. Висновки роботи обґрунтовані і висвітлюють основні здобутки дослідження. Проте вважаємо, що їх можливо було б розширити, зокрема за рахунок узагальнюючого висновку щодо такої особливості розвитку ідентичності прийомних дітей як компенсаторні механізми, цікаву

психологічну інтерпретацію яких знаходимо при аналізі результатів емпіричного дослідження. Крім того, при здійсненні подальших досліджень рекомендуємо дисертантці врахувати, що порівняння прийомних дітей і дітей зі звичайних сімей великою мірою підкреслює негативні аспекти розвитку дитини з прийомної сім'ї (що природньо для дитини, яка пережила дегривацію і психологічні травми). Тож залучення до порівняльного аналізу ще й даних щодо розвитку дітей з інтернатних закладів дозволить більш зважено й об'єктивно висвітлити проблему, насамперед все ж таки більш сприятливе виховання у прийомних сім'ях для розвитку особистості дитини.

Викладені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка є самостійним завершеним дослідженням, а отримані результати роблять вагомий внесок у теорію вікової та педагогічної психології і практику надання психологічного супроводу з питань розвитку ідентичності прийомної дитини, як такої, що влаштована на державне утримання у прийомну сім'ю.

Отже, дисертаційне дослідження *«Розвиток ідентичності дитини в умовах прийомної сім'ї»* за змістом і науковим рівнем відповідає вимогам до кандидатських дисертацій (пп. 9, 11 «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.08.2013 № 567), а її авторка – Тетяна Василівна Демірджі – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

**Доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
ст. наук. співробітник лабораторії
психології особистості ім. П.Р.Чамати**

Інституту психології ім. Г.С.Костюка

НАПН України

Т.М.Яблонська

